

TÁJÉKOZÓDÁS

Kónya Anikó

EGY ERŐTELJES EMLÉKEZETI JELENSÉG: PUBLIKUS ESEMÉNYEK HÍRBEFOGADÁSÁRA VALÓ ÉLÉNK EMLÉKEZÉS*

Bevezetés

A hírek emlékezeti leromlása általában felülmúlja számításainkat. Ám az itt bemutatott jelenség épp az ellenkezőjéről szól: azokat a fontos, mondhatni megrázó *híreket* állítjuk tárgyalásunk előterébe, amelyekből meglepően *részletes* és *élénk* emlékek maradnak a leírások szerint vissza. A jelenség figyelemfelkeltő erejét mutatja, hogy a „vaku-emlék” elméleti kifutását jó évtizeddel megelőzve ismertté lett.¹ Jóllehet, hírnevét a kuriózumnak is köszönheti, utóbb beigazolódott a jelenség erőteljes volta; a *vaku* megtalálta elméleti helyét az olyan többoldalú megközelítésben, amelyben biológiai, emlékezeti, fenomenális, narratív és társas magyarázatok épülnek egymásra. Ennek okán érdemesnek tartjuk áttekinteni a jelenség történetét, és összevetni azt a mindennapi hírekre való emlékezéssel. Előrevetítjük, hogy a kirobbanó publikus hírek által képzett vaku-emlékek később bekerültek a nem publikus természetű személyes emlékek közé, illetve ezen belül az élénk-érzelmi emlékekkel mutatnak szoros rokonságot. Mindemögött az a felismerés áll, hogy a publikus tényeket személyes élményként éljük meg, amely az emlékek természetében is megőrződik. Az élénk emlékek sajátosságainak feltárása történetesen épp a publikus emlékekkel kezdődött el; pontosabban a publikus események *hírbefogadásának* emlékeivel.

A jelenség születése

A vizsgálati terület – a személyesen átélt, megrázó hírekre, történelmi és közéleti eseményekre való emlékezés – habár hamar visszhangra talált, nem a történelmi hitelesség kérdésfeltevésével került be a kognitív pszichológia vizsgálódásába. A sokak számára közös emlék alkalmat adott egy nehezen elszámolható jelenség, az érzelmi emlék kiterjedt, adatszerű tanulmányozására. A jelenség névadói, Brown és Kulik 1977-ben írt tanulmányukban provokatív módon azt állították, hogy az erős, meglepődést okozó és következménnyel járó publikus eseményekből lenyo-

* A tanulmány alapjául szolgáló kézirat: *Az emlékezés pontossága és hitelessége*, Magyar Szociológia Társaság Áthallások – evolúció és kollektív emlékezet c. konferencia, 1998, Szeged.

¹ A vaku-emlék – angolul *flashbulb memory* – jelensége magyarul villanófény emlékezetként is szerepel. A jelenség alaptanulmánya: Brown–Kulik (1982).

matszerű emlékek maradnak vissza. A szerzők az állítást arra a vizsgálati eredményükre alapozták, hogy az amerikai emberek évek múltán is pontosan emlékeztek a helyzetre, amiből John F. Kennedy merényletéről értesültek. A Brown–Kulik vizsgálat nagy port felvert eredménye nem önmagában a hírre való emlékezés volt, hanem az, hogy az emberek a tény mellett a hétköznapi személyes történésekre is igen jól emlékeznek – azokra a körülményekre, amelyek között a hírt hallották. A kiemelkedő esemény nélkül a mindennapi életnek ezek a finoman kidolgozott részletei nyilvánvalóan feledésbe merültek volna.

A jelenségnek a tanulmány nyomán elterjedt analógiás neve (a vaku) az élményből visszamaradó fényképszerű lenyomatot sugall, amelybe minden részlet bele-sűrűsödik, és amelyből a részleteket a felidézés során előhívjuk. Bevonták a szerzők az emlék képződését megmagyarázó elméletükbe a rendelkezésükre álló fiziológiai mechanizmust (aktivációs-emóciós rendszer), amely a biológiailag jelentős, újdonságot jelentő események emlékezeti rögzüléséért volna felelős. A személyt közelről érintő hírek is biológiai események, és ilyenkor a hír tudomásulvétele annak személyes részleteivel együtt mintegy lenyomatot hagy hátra – érveltek a szerzők. A *személyes fontosság* Brown és Kulik elméletében mindvégig előtérben állt, és ennek magyarázata még akkor is biológiai maradt, amikor az USA fehér- és fekete bőrű lakosai között az őket létükben különbözőképpen érintő hírek megőrzésének különbségeit mutatta ki a tanulmány. A későbbi évtizedekben, bár az elméleti értelmezés a jelenség körül körtáncot jár, a vaku-elmélet által tolmácsolts biológiai magyarázat igénye, az emlékezet evolúciós megközelítése visszatérő gondolat marad a vaku irodalmában.

A vaku-probléma

Az analógia szerinti fényképszerű emlékezeti lenyomat abszurd állítás, ha azt a hetvenes évek kognitív pszichológiai áramlatába helyezzük; amely utóbbi az ismeretek mentális reprezentációját igyekezett modellezni, a tudást és az emléket logikailag formalizálva. Az 1977-ben kelt Brown–Kulik tanulmány e tekintetben tehát meglehetősen időszerűtlen, sőt hivatkozását tekintve szándékolt visszalépés volt: ám ennek ellenére óriási figyelmet váltott ki, olyasmi hiányt érintett, amely már a levegőben volt. Igényt támasztott a mindennapi valóságnak megfelelőbb emlékezetelméletek iránt, amelyben az érzelmek is teret kapnak: joggal mondhatjuk, az utóbbiak kiszorultak a megismerési folyamatok modellálásából. A módszer is fontos: a vaku-vizsgálat a kor laboratóriumi eljárásait feledve, a *személyes emlékre* irányult, olyan múltbeli helyzetre, amelyben a mindennapi tevékenységet félbeszakítja az érzelmet kiváltó hír, és ennek hatására kiemelkedően eleven emlék képződik.

Az érzelmi vaku-emlék magyarázatára törekedtek az általánosabb elméletek. A jelenség feldolgozásbeli magyarázatot kapott: e szerint, a hír figyelemkeltő és személyes érzelmeket kiváltó ereje beszűkíti a figyelmet – a figyelem fókuszpontjába eső dolgokat pedig mélyebben feldolgozzuk, s ennek következményeként jegyezzük meg hosszútávon az eseményt. A másik általános tétel, amely a laboratóriumi elméletek felől alkalmazható volt, a kontextuális keresés magyarázata: e

szerint, az élményteli eseményben a perceptuális eredetű tartalmak mellett, a mentális eredetű gondolat és hangulat is benne foglaltak. Az emlékezet így definiált epizodikus egysége nem több, mint a pszichológiai pillanat – a tudat közvetlen élménytartalma, amely az emlékekben hajlik újra összeállni. Mindezt a vakura vetítve: gazdagon kidolgozott epizód áll előttünk, amelynek elemei az esemény felidézésének, újraélésének hatékony támpontjai.

A feldolgozási és a kontextus magyarázat is megfelelőnek látszik, de hiányzik mellőlük az érzelemnek az élmény majd az emlék formálódását magyarázó ereje. A figyelmi fókusz vagy akár az emlék hangulati tartalma nem ad elég specifikus magyarázatot az élénk emlék formálódását tekintve. A vaku-emlék kísérletes irodalma e hiány által tovább mozgatta az elméleteket. Mindeközben megerősödött az a kognitív szemlélet, amely a számítógépes, rideg információfeldolgozás helyébe az agy biológiai információfeldolgozását helyezi. A komputációról a neuropszichológiára tevődött át a hangsúly, és a váltás eredményeként olyan sokszoros emlékezeti kép rajzolódott ki, amely emlékezeti rendszerekből áll, és amelyben az érzelmi emlék a rendszer egyik, emocionális tapasztalatot őrző formája.² Legvilágosabb a tapasztalati helyzethez kötni a sokszoros emlékezeti szemléletet; ha így tekintjük, joggal indulunk ki abból, hogy az érzelmi emlék olyan biológiai emlék, amely a váratlan, céljainkat és terveinket felborító helyzetekből képződik. A vakuszerű élénk emlék tekintetében a fentiek azt jelentik, hogy formálódását meghatározott érzelmekhez köthetjük. A publikus vaku-emléket kísérő érzelmi szótár olyasmi, mint például megrendültség, elérékenyülés, meglepődés, megdöbbenés, csodálkozás, bizonytalanság, aggodalom; ahol ilyesmi nem fejeződik ki, ott az emlék sem őrzi élő minőségét. Hasonló kritériumát adhatjuk a nem publikus személyes élénk emlékeknek is. Habár az érzelmi mag a vaku-jelenség talaja, a beszámolt emlék túlmutat e procedurális emlékformán, a rejtett, alulról a tudatba törő emlékre a nyílt, szándékos emlékezeti keresés lépesei ráépülnek.

Itt egy pillanatra érdemes elidőznünk. A perceptuális élelenségű vaku-emlékek első rátekintésre olyan kiváltságosan fennmaradó emlékek, melyek nem, vagy kevésbé igénylik az emlékezeti és a narratív rekonstrukció magyarázatát. Ezzel szemben a hangulati elemekkel átszőtt, a kimerevített pillanatokat beágyazó emlék már az összetettebb önéletrajzi visszaemlékezés tudati terméke, amelyben a narratív konstrukció jól felismerhetően megjelenik. A vaku-emlék narratív természetének tagadása azonban félrevezető, hiszen a jelenség szóbeli beszámolókra támaszkodik. Jelen tanulmányban igyekszünk szem előtt tartani az *élénk emlék perceptuális és narratív kettősségét*; az izoláltan fennmaradó élénk emlékre úgy tekintünk, mint amely magában rejtja a mindennapi emlékezet laboratóriumi finomságú preparációját, a változó kiterjedésű autobiografikus emlékezet élményszerű

² A biológiai jelentős érzelmi események emlékezeti megőrzését a mai vaku-irodalom részben feltárt, részben feltételezett neurobiológiai struktúrákhoz köti. Megfelel ez annak a szemléletnek, amely az emlékek változó formáinak változó agyi struktúrákat jelöl ki az esemény feldolgozásának lépéseit követve. A erős emocionális események számára kijelölt amygdalakör az emlék alakulásának korai lépéseként összehangolja a szenzoros és emocionális tapasztalatot; neurológiai szinten ebben kereshető az élénk emlékek formálódásának magyarázata. A kognitív neurobiológiai kutatás jelenlegi helyzetének áttekintését és az élénk érzelmi emlékek értelmezését lásd: Schacter (1998).

pillanatát. A kevésbé élénk emlékek esetén a rekonstrukció általános magyarázat, ám az, hogy a perceptuális részleteiben eleven emlék *valódi-e*, ugyanolyan provokatívan hat, mint legelső gyermekkori emlékeink valóságosága. A vaku által feltett kérdés: Van-e valamely *sajátos emlékezeti forma*, amely ezt a valódinak (sőt hitelesnek) tetsző emléket magyarázza?

A Brown–Kulik tanulmányt követő, nem kevés hasonló vaku-vizsgálat áttekintésétől eltekintünk, bennük a pszichológusok már felkészülten várták a világot megrázó és személyesen is jelentős híreket, és így jobban követni tudták azok emlékezetbeli sorsát (a politikai merényletek mellett, tárgyai lettek a vizsgálatoknak fontos politikai bejelentések, kevésbé megrázó politikai események és közéleti publikus események hírei is). A mintaként szolgáló Kennedy-tanulmány – ne feledjük! – bő évtizeddel követte az eredeti eseményt, és így a módszeres vizsgálatokhoz időben elkapott eseményekre volt szükség. Nagyszámú vizsgálat megerősítette, hogy a személyes emlékek közé sorolható vaku-emlékek élénkek, érzelembeliek, részletezőek, képiesek, és a hitelesség benyomását keltik. Azt, hogy csak a hírben elemien érintett embereknél marad meg az emlék az országok és kultúrák közötti összehasonlítások tovább erősítették.³ Figyelmünket jelen áttekintésünkben nem e módszertani törekvésre, és az így kapott részletező eredményekre, hanem továbbra is a vaku-elmélet fényképszemléletével szembeni ellenállásra irányítjuk, illetve arra, hogy e kuriózum miként hozta mozgásba az emlékezet pszichológiáját.

A hitelesség vált a vaku-emlék legvitatottabb pontjává.

Pillanattfelvétel vagy rekonstrukció: az emlékezés pontosságának, hitelességének kérdése a vaku kapcsán

Az emlékezet hitelessége merő szójáték, mely a szó jelentésének körüljárásához (megbízható, igaz, valódi) vezet el. A önéletrajzi emlékezet pszichológiai területén belül a „flashbulb” irodalom jól mutatja ezt a szócsatát, valamint eredményként a szó szerinti hitelesség lehetőségének határozott elvetését.⁴ A vaku-hipotézis többféle cáfolatot kapott, mégis szélsőséges kérdésfeltevése folytán kinagyított néhány alapvető kérdést; így például azt, hogy mennyiben hitelesek, részletesek felidézett emlékeink?

Néhány évvel a Brown–Kulik tanulmányt követően Ulric Neisser a személyes emlékezet kutatását összegyűjtő kötetébe (1982) beválogatta a Brown–Kulik tanulmányt, és ezzel elindította a jelenséget értelmező lavinát. Neisser ugyanitt közölt tanulmányában⁵ rögvest pszichológiai szintű, sémaalapú magyarázattal is szolgált; e szerint az esemény súlyozása nem azonnal és szinte automatikusan megy végbe, hanem az utólagos jelentéstulajdonítás és az ezzel együtt járó többszörös

³ A flashbulb-vizsgálatok részletes leírását lásd: Conway (1995); valamint Schacter (1998).

⁴ Ezen a pontos csatlakozik az *oral history* irodalom az emlékezés pszichológiájához a személyes források szubjektív igazságértékének vitájában. Lásd: Kovács (1992); Gyáni (1998).

⁵ A Brown–Kulik tanulmányra való figyelemfelkeltő válasz U. Neisser: Snapshots or beshmarks? In: Neisser (1982); magyarul: Kónya (1993: 449-456).

elbeszélés magyarázza az emlék fennmaradását – ami ugyanakkor az emlékezeti torzítás forrása is. Ebben az értelmezésben a publikus esemény *felülnézeti sémája* tartja fenn a mindennapi személyes részleteket, és nem szükséges feltételezni sajátos, az esemény érzelmi jelentőségét kiértékelő biológiai folyamatot. Neisser említett tanulmányában, a sémaalapú érvelés alátámasztására szolgáltatott olyan alkalom szülte esetekkel, melyek azt mutatják, hogy az emlék bár részletező, ám mindemellett a személyes emlékek tekintetében hamis. Ezekben az esetekben, valamely ellentmondás hívta fel a figyelmet az emlék megkonstruált természetére. Olyankor, mikor az élénk pillanatot fenntartó környezet helyett újat találunk, a felidézésben nehéz elkülöníteni azt, ami valóban megtörtént a képzelt szcenáriótól, és valamilyen lebukató részletre van szükség ahhoz, hogy a történetet elvessük és annak felépítését újrakezdjük. Neisser szerencsés találatra volt John Dean tanúvallomása, amely utólag összevethető volt a Watergate-ügy magnószalagának hiteles anyagával. A szó szerinti pontosság és az igazság fogalma élesen elváltak az esetelemzés kapcsán.⁶ Neisser szójátéka, a repizodikus (re-epizodikus) emlékezet kifejezés, az élményszerű visszaemlékezés konstruktivitását húzza alá. A későbbiekben a kutatócsoport⁷ ugyanezt kísérletileg is megerősítette, az eredményeket több fontos megfigyeléssel finomította. Úgy találták, hogy az *élénk emlékezeti fragmentumokat* (nem tehát a teljes kidolgozott epizódot!) a sémák áthelyezik az emlékezések során. Az ismételt felidézésben gyakran módosul az események sorrendje, és gyakori, hogy a hír fogadásának pillanata más időpontba kerül. Olyankor, ha jobb, képileg élénkebb forgatókönyv adódik (hírek esetén leggyakrabban ez a tévzés vagy a megszokott társasági élet), a hír kicseréli eredeti, váratlan, forgatókönyvbe kevésbé illeszthető kontextusát. Ezt a konstrukciós hibát a kontextusnak a céleseményről való leválásával értelmezhetjük, saját nevén forrás-amnéziaként.

Nem bűjtünk mind ezalatt abból a gondolati csapdából, hogy a személyt elemien érintő események egyben utólagos értelmezést is kapnak; így tehát a bevésés eredetisége önmagában nem vizsgálható. A fenti szerzők ki is mutatták, hogy a megítélt jelentőség és a becsült felidézések száma egymást fedik – így a konstruktív értelmezés következtetésként nem zárja ki az élénk emlék perceptuális eredetét. A vakuemlék-vizsgálatokat kritikusán érintő kérdés, hogy az értelmezés narratív beszámolókra támaszkodik, miközben az eredeti elmélet valamilyen nyersebb emlékre vonatkozott. A vaku-emlék kanonikusnak feltételezett perceptuális kategóriái: a *hely* (ahol az eseménynek részei voltunk), a *forrás* (például az informáló személy), a folyamatban lévő *cselekvés* (amit az esemény félbeszakított), az *affektus* (saját magunkra és a környezetünkben lévő személyekre gyakorolt hatás), valamint a közvetlen *következmény* mind átfordíthatóak az elbeszélés hagyományos módjába; az esemény pontos *időztésére* való törekvés pedig egyértelműen kilóg az észlelés kategóriáiból, hiszen az idői adatokra csak gondolatilag lehet következtetni. Jogos tehát a feltevés, hogy hasonlóan, mint a visszaemlékezés általánosabb eseteiben, az élénk emlék is narratív módon megkonstruált emlék.

⁶ A vaku-emléket a tanúvallomással összekötő irodalom Neisser (1982a); magyarul: Kónya (1993: 457-482).

⁷ A vaku-emlék fimomabb, követő elemzésének példája a *Challenger-tanulmány* (in: Wino-grad-Neisser 1992: 9-31).

Valószínű gondolatnak látszik, hogy a *narratív gondolat* teszi kimunkálttá a tudatba törő nyers perceptuális, emocionális emléktöredéket. Ez ráépülhet a biológiai magyarázatra; például Schacter konstruktív gondolatmenetében (1998) az élénk emlék érzelmi komponensét olyan alulról a tudatba törő emlékezeti fragmentumnak tekinthetjük, amely köré már szándékoltan épül fel az elbeszélte emlék.

Az előtérbe tolokodó kérdés – a felidézés pontossága – mindeközben választ kapott; hiszen a vaku-témába eső kísérletek egytől egyig narratív beszámolón alapulnak, ahol az emlékezeti konstruktivitás nem vitatható. A Winograd és Neisser által szerkesztett szimpózium-kötet⁸ címében időzöjel mutatja, hogy a vaku-hasonlat, és általa a hitelességbe vetett hit megingott. A hasonlat már nem tökéletes, a beszámoló értékelésének kritérium-problémái miatt sem, amelyek általában megelégszenek néhány élénk részlettel: azonosítják az emlék részleteiben megjelenő fenomenális minőségét a pontossággal. A vaku értelmezését a fenomenális élmény megközelítésében folytatjuk.

Az emlék fenomenális minősége és a tudat konstruktív munkája

A szigetszerűen fennmaradó élénk, kópiaszerű emlékek a séma-elméletekbe csak kerülő úton – a történetek által – illeszthetők; avagy oly módon, hogy a sémák megsértéséről, a megfelelő sémák hiányáról beszélünk, melyek az érzelmek fellépését magyarázzák. Más megközelítésbe helyezve, tudatosuló emlékeink a kognitív folyamatok együttes termékei, a *fenomenálisan újraélt eseményekre* úgy kell tekintenünk, mint amelyek töredékekből szerveződnek egybe.

A rekonstrukció sokáig a gépies emlékezettel szemben az emlékezés konnotációját viselte⁹; immár ez sem volt elég erőteljes kifejezés és helyette a személyes, önéletrajzi emlékezet irodalma az élmény újraélését – rekollektió – vezette be a nyílt, az emlékezeti szándékot igénylő emlékezeti formák eseteire. A bevezetett kifejezés az *emlék fenomenális természetét* kívánja hangsúlyozni. Ezen a gondolati szálon az emlékezeti rekonstrukciót a tudati rekonstrukció gondolata tovább értelmezi. Elsősorban Brewer (1992a,b)¹⁰ tanulmányaira hivatkozunk itt, aki a fenomenális élmény felfedezéseként értékelte az önéletrajzi emlékezet kutatását, minthogy az eseményalapú emlékekben perceptuálisnak tűnő „élő” élmény minőségek jelennek meg. Az emlékek elsődleges perceptuális minőségeit a *mentális képekkel* hozta kapcsolatba; ebben a megfontolásban az események újraélése képzeleti munkát igényel, az emlékezeti felidézés, a múlt eseményeire való visszaemlékezés a tudatosult mentális képek formájában valósul meg. Az egyszerűbb felismerésnél

⁸ A vaku-elméletre való elméleti rálátást, valamint a jelenség tartós fermentáló erejét mutatják Winograd–Neisser (1992) tanulmányai.

⁹ A bartletti konstruktív hagyományról és az emlékezet általános konstruktív nézetéről lásd: Kónya (1996) és (1997).

¹⁰ A fenomenális élmény bevezetése a személyes, önéletrajzi emlékek *rekollektációjának* értelmezésébe: Brewer, W. F.: The theoretical and empirical status of the flashbulb memory hypothesis. In: Winograd–Neisser (1992: 274–305) és Brewer, W. F.: Phenomenal Experiences in Laboratory and Autobiographical Memory Tasks. In: Conway–Rubin–Spinnler–Wagenaar (1992: 31–51).

a mentális kép az *ismerősség* érzetét kelti bennünk, de ha a felismerésre felidézés épül, avagy pusztán emlékezetünkben idézzük fel az eseményt, azt a *bizonyosság* érzése is elkíséri, amely erősíti az emlék *valódiságába* vetett hitünket. Ez a gondolat átemelhető az élenk, vakuszerű emlékek elszámolásába; a pontosság és a fenomenális élenkség kétes kapcsolatából pedig eredeztethető a hitelesség körüli vita. E kapcsolat általános érvényét igazolja, hogy a perceptuális, emocionális és gondolati élményskálákon jelölt élenkebb személyes emlékek megfelelnek az eredeti eseményekkel egybevetett pontosságnak.

Brewer empirikus megfigyeléseit taglalva: empirikus helyzetekben a mentális képről való instrospektív beszámoló az „emlékszem” típusú válaszokat elkíséri, míg a „tudom” típusúakat nem – ami ismét arra mutat, hogy az élmény és nem pedig a tudás (szemantikus ismeret) áll az élenk emlékezés hátterében. Másként fogalmazva, a személyes színezetű élenk emlékek egyedisége a mentális képek *fenomenális minőségéből* ered, ami a *megélt* majd *megidézett élmény* természetével egyaránt magyarázható.

Ahhoz, hogy az élménymínőségek által az élenken perzisztáló emlékek magyarázatát adjuk, össze kell azt kapcsolnunk az élményszerű emlékek fokozataival. A többé-kevésbé *egyedi* és *általánosítottabb emlékezeti formák* megkülönböztetésére számos osztályozás született. Brewer eredményeiből is tudjuk, hogy minél egyedibb egy emlék, annál jobban képesek a személyek beszámolni azok élménymínőségeiről. A kör bezárul: az egyedibb, részletezőbb emlék képzelettelibb élményt nyújt, ezzel együtt az *ismerősség* és az *emlékezetbeli bizonyosság* szubjektív érzése, az emlék *valódiságába*, *pontosságába* vetett meggyőződés kíséri.¹¹

Az élményt előtérbe állítva már nem a perceptuális, érzelmi emlékről, hanem a fenomenálisan integrált emlékről beszélünk, a tudatbeliség tapasztja egybe az élmény darabjait.¹² Nehéz volna mindebből a nyelviséget kizárni. A fenomenális emlék újraélése igen komoly emlékezeti munkát ró az emlékező személyre, amelynek során a legkülönbözőbb emlékezeti formákat, keresési stratégiákat használ fel. Az emlék keresése többnyire felülről indul, életperiódusokat, fogalmi általánosításokat talál kiindulásként, gyakran azonban ezen az általános szinten meg is áll és ritkán jut el a fenomenális élményig. Ezzel szemben, az élenk érzelmi emlék rekonstrukciója alulról, azaz épp az igen nehezen helyreállítható fenomenális emlék szintjéről indul, gyakran önkéntelen módon és kis részt implicit tartalommal. Mindez támpontul szolgál az élmény felépítésének. A képzelet és a gondolat együtt munkálkodik a jelentős, érzelmileg előértékelt esemény elevenségének megőrzésében, értelmezésében; a megrázó emlék privát, társas kommunikációs és kollektív emlékezeti igényének megfelelően.

Ismét visszajutunk ahhoz a gondolathoz, hogy a vakuszerű élenk emlék, legyen akár személyes akár publikus, nem egy jól kidolgozott esemény, hanem valamiféle *önkéntelen emlékezeti momentum*, ami beindítja az érzelmi és hangulati elemekkel átszőtt, történeté formált szándékos visszaemlékezést.

¹¹ A szubjektív ítéletek skálázásos eljárásokkal mérhetőek (Conway 1995) – az összehasonlítások alapján azonban az ítéletek nem teljesen fedik egymást.

¹² A tudati összetapasztás folyamata a kognitív pszichológia értelmezésében a központi végrehajtó működéséhez kötött, evolúciós tekintetben későbbi frontállebeny-funkció.

Elméleti kitekintés

Egy évtizedre a jelenség kiemelkedésétől, a vakuszerű emlék az élénk személyes emlékekkel közös problémakört képzett. Az élénk személyes emlékeknek a *vaku* ebben a szélesebb rálátásban az esete, hisz a gyakran hír formájában érkező esemény befogadásának pillanata személyes történések pillanata is egyben: az élénkséget nem a hír ténye, hanem annak megélése adja. Finom elemzési lehetőséget adott e tekintetben Larsen (1992) az emlék magjának és személyes kontextusának elválasztásával. Például a nem kiemelkedő, mindennapi hírek esetében azt találta, hogy a hír önmagában nem marad meg az emlékezetben (6% körül néhány hónap múltán), ám ha a személyes emlék epizodikus részletei jelen vannak, ez esetben a hír hozzáférhetőbbé válik. Ez arra enged következtetni, hogy a szemantikus tartalmú, dekontextualizált hír tényéhez gyakran a személyes, én-referenciájú emlékeken át jutunk el; ez azt is magyarázza, miért olyan rossz a hírekre való átlagos emlékezés. Az élénk publikus emlékek eseteiben – ezzel szemben – úgy érvelhetünk, hogy az emlékezeti esemény maga a hírrel együtt őrzi a személyes pszichológiai pillanatot, így az élmény később könnyen helyreáll. Korábban is elmondtuk, hogy az ilyenféle kontextuális magyarázat a kontextusba a külső környezet reprezentációja mellett a mentális környezetet (gondolat, hangulat) is beleérti.

Több elmélet keresi az érzelmi emlékek funkcióját. Így Pillemer¹³ az *élénk emlékek funkcionális szerepét* vizsgálva, rámutatott azoknak a váratlan eseményekre felkészítő *biológiai*, a személyiség fejlődése szempontjából fontos *pszichodinamikus* és a társas helyzetekben megnyilvánuló *kommunikatív* szerepére, mely utóbbi a személyes tapasztalat megoszthatóságát biztosítja. Conway¹⁴, az emlék képződésének neurobiológiai mechanizmusára építve jut el odáig, hogy a személyes emlékek maga a szelf identitását, amíg a publikus emlékek maga a társas identitást veszélyeztető helyzet – amely felborítja személyes és társas terveinket, elvárásainkat, alkalmazkodásunkat. Ez az érzelmileg kiértékelt komponens adja az emlék személyes fontosságát.

Visszatekintve: A vaku-emlék sajátos voltát funkciója igazolja. Sajátosságát pedig az adja, hogy tartalmazza az élénk, részletező epizódot, az esemény hirtelenségét és az arra való érzelmi reagálást.

Az elméleti körképhez hozzátartozik az *önéletrajzi szelf* és a *társas értelmezés* – gyakran a két fogalmat összekapcsolva. Ebbe a kettős fogalomkörbe helyezhetjük el Barclay és Smith¹⁵ sokat hivatkozott írását, amely elemzi a múlt társas rekonstrukciójának személyes intimitását, a folyamatot, melyben a közös emlékek által személyes élettörténeteink összefonódnak másokéval. A kollektív értelmezés fokozott azokban az emlékekben, melyek fontos történelmi, kulturális, illetve általában közéleti eseményeket képviselnek – így kerülnek itt újra előtérbe a vaku-emlékek. A vaku-emlék bekerült a szociálpszichológiába és kifejezett társas ma-

¹³ Pillemer, D. B.: Remembering personal circumstances: A functional analysis. In Wingo-grad-Neisser (1992: 236–264).

¹⁴ Ez a biológiai alapú definíció összhangban van Conway (1995) következtetéseivel.

¹⁵ Barclay, C.R.–Smith, T.S.: Autobiographical remembering: creating personal culture. In: Conway–Rubin–Spinnler–Wagenaar (1992: 75–97).

gyarázatot kapott. Ebből, a vaku történetében újabb nézőpontból tekintve az emelkedik ki, miként az ismétlések során a publikus emlékek *kollektív emlékké* válnak. A kollektív értelmezés fordulópontja, hogy ez utóbbi tartja fenn az emléket élénk formában.¹⁶ Így gondolkodva az élénk emlékek kapcsán a hagyományozáshoz jutunk el, ám ezen elméletek mindemellett megtartják az érzelmi emlék biológiai eredetét.

Irodalom

Brown, R.–J. Kulik 1982. Flashbulb memory. In: U. Neisser, (ed.) *Memory observed*. UK: Hove

Conway, M. A.–D. C. Rubin–H. Spinnler–W. A. Wagenaar (eds.) 1992. *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers

Conway, M. 1995. *Flashbulb memories*, UK: Hove

Gyáni G. 1998. Emlékezés és oral history. *BUKSZ, Ősz*

Kónya A. (szerk.) 1993. *Pillanatfelvételek vagy magaslati pontok. Az emlékezés ökológiai megközelítése*. Budapest: Tankönyvkiadó

– 1996. A „Tiszta emlék”. *Pszichológia*, 16: 4

– 1997. Az emlékezet klasszikus szemléletének visszatérése. *Replika*, 26

Kovács A. 1992. Szóról szóra. *BUKSZ, Tavasz*

Larsen, S. F. 1992. Potential flashbulbs: Memories of ordinary news as the baseline. In: Winograd, E.–Neisser U. (eds.) *Affect and accuracy in recall. Studies of „flashbulb” memories*, 32–64.

Neisser, U. 1982a John Dean's memory: A case study. *Cognition*, 9: 1–22.

– (ed.) 1982b *Memory observed: remembering natural contexts*. San Francisco: Freeman and Co.

Pennabaker, J. W.–D. Paez–B. Rimé (eds.) 1997. *Collective memories of political events: Social and psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Erlbaum

Schacter, D.L. 1998. *Emlékeink nyomában*, Budapest: Háttér Kiadó

Winograd, E.–U. Neisser (eds.) 1992. *Affect and accuracy in recall. Studies of „flashbulb” memories*. Cambridge, University Press

¹⁶ A szociálpszichológia hozzájárulását a vaku-emlék irodalmához lásd: Pennabaker–Paez–Rimé (1997).